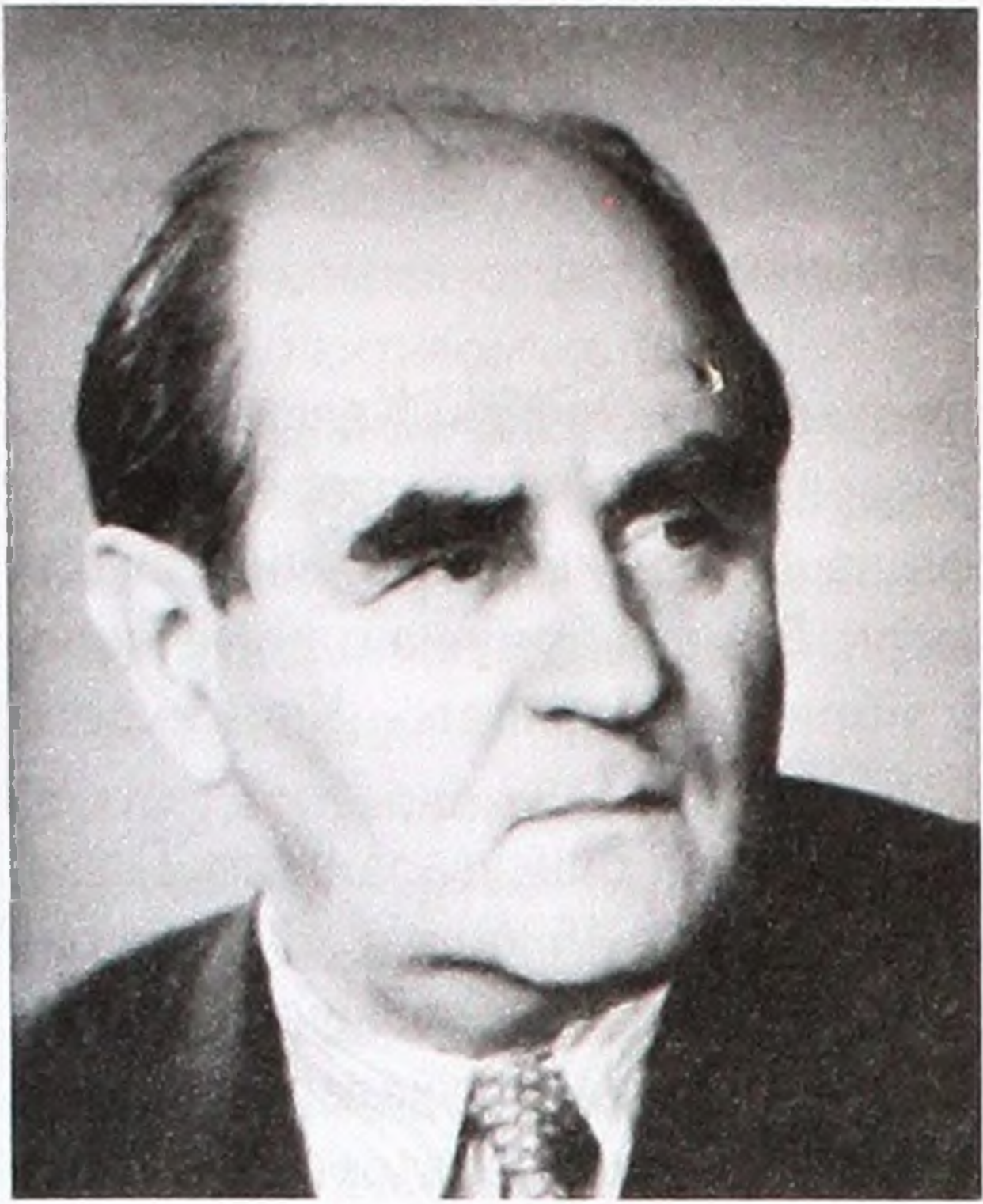

Олександр Антипенко

Український кінооператор
Данило Демуцький (1893-1954).

Мій Демуцький

Я прийшов працювати на кіностудію художніх фільмів у Києві через рік після смерті Данила Демуцького. Часто чув: ось так зняв би Демуцький; композиція Демуцького; тональність Демуцького; пейзаж, як у Демуцького; фотографія, як у Демуцького; негатив, як у Демуцького; яблуко, як у Демуцького... Демуцький... Демуцький... Демуцький... Хто він?

ВДІК — інститут кіно

Ми зобов'язані були вивчати творчість Довженка—Демуцького. Вивчаючи творчість і Довженка, і Демуцького, аналізували, заздрили, захоплювались.

Отримували двійки і п'ятірки... за їхні фільми. Багаторазово дивилися «Землю». Шість частин «Землі». Різні копії — кращі, гірші. Мені запам'яталася копія «Землі», зібрана з уцілілих частин, надісланих з усього світу. Копія, надрукована на різних позитивних плівках. У частинах — титри-вставки, написані мовою тієї країни, звідки вони прибули. Почався фільм. Герої розмовляли різними мовами. Ми їх розуміли. Ця копія ходила інститутом від операторів до режисерів, від режисерів до сценаристів, від сценаристів до кінознавців, від кінознавців до художників, від художників до акторів і від акторів до операторів... «Земля» цілий рік віддавала свої плоди. І щоразу інститутом ходили Довженко і Демуцький. Вони були присутні на кожному перегляді. Я їх бачив. Не вірите? Заовте проєкцію. Подивіться «Арсенал». Або «Землю». Або «Івана»... Що до душі. Коли погасне світло, до вас прийдуть автори...

У ВДІКу я дізнався, що Демуцький серйозно займався фотографією. Він прийшов у кіно тоді, коли вже був відомим фотографом. Його шлях у кіно ніби стверджував доволі поширену думку... Думку про те, що талановитий фотограф може стати кінооператором, якщо він того забажає... Можливо.

Біографія

Данило Демуцький народився у 1893 році в селі Охматів Київської губернії. Батько — Порфирій Данилович — лікар та композитор-етнограф, учень М. Лисенка. Мати — Устина Данилівна — уроджена Яновська, знавець української народної культури. З дитячих років він музикує. Коли навчався в гімназії, дядько подарував йому «коробку» — фотоапарат. З того часу — в нього завжди фотоапарат. Після закінчення гімназії хотів вступити до консерваторії, але батьки відстояли «сімейну» професію лікаря. В 1911 році вступає до Київського університету на медичний факультет. Вчиться до першого заняття з анатомії — не витримує у морзі. Переходить на юридичний факультет. Паралельно навчається техніці світлопису в спілці «Дагер». Керує заняттями професор М. Петров. Учитель Петров був противником ретуші. Учень Демуцький став категоричним противником ретуші.

1913 року Демуцький уперше взяв участь у «Всеросійській виставці художників світлопису» з чотирма пейзажами, знятими об'єктивом монокль. Університет закінчено. Демуцький-юрист виставляє свої роботи на виставках світлопису в Києві, Харкові, Одесі, Москві, Петербурзі. Демуцький-юрист остаточно стає Демуцьким-фотографом. Він вивчає техніку зйомки портрета. Керує заняттями Клавдія Романюк. У 1920 році Демуцький знімає серію портретів об'єктивом монокль. Це приносить йому успіх, його ім'я стає відомим. Він

залишається працювати у створеній ним фотомайстерні при театрі «Березіль». Театром керував видатний український режисер Лесь Курбас. У трупі театру працюють актори Амвросій Бучма та Мар'ян Крушельницький. Вони часто знімаються в кіно на Одеській кінофабриці. Їхні розповіді про кіно запали в душу Демуцькому...

Один із шістдесяти

У Київ приїздить зі своєю трупою Касьян Голейзовський. Він показує балет «Йосиф Прекрасний». Демуцький любив мистецтво балету, вважав, що класичному балету необхідна реформа. Балет Голейзовського йому близький. Він знімає трупу — 60 фотографій... Робить альбом. Відкриває альбом Голейзовський. Голейзовський у фас. На повний зріст. Весь у чорному. На сірому тлі. У бічному світлі. Знятий об'єктивом монокль. Композиційне перевантаження правої сторони фотографії урівноважує рух рук... Рух рук та вигин ніг робить знімок динамічним. Зверніть увагу на лінію навколо фігури Голейзовського... Лінія несе композиційне і смислове навантаження. Лінія допомагає зосередити увагу на обличчі та руках Голейзовського-балетмейстера. У фотографії Голейзовського є Голейзовський! Автор — Демуцький. Демуцький доніс до нас мить із життя великого артиста.

Монокль

Данило Демуцький знімає серію фотографій оголеної натури. Він підпорядковує творчому задуму своєрідний оптичний рисунок об'єктива монокль. Освітлення, співвідношення тонів об'єкта, композиція, спеціальна обробка негативів — усе підкоряється єдиній меті — закарбувати красу оголеного тіла. Демуцький знімає натуру на «конструктивістському» тлі, органічно вписуючи її в умовне тло. Оголена натура жила та гармоніювала з тлом.

Оголену натуру знімати художньо важко. Демуцький не боявся прямого, відвертого погляду. Це був погляд художника. Він не підглядав. Він милувався. Свій чистий, художницький погляд Демуцький переніс на фотопапір. Для себе. Для нас. Так знімати міг не просто сміливий, а й талановитий фотохудожник. Таким був Данило Демуцький. Змінювалося у Демуцького все: погляди, фотоапарати, об'єкти зйомок, тональність, рисунок світла, плівка, композиція... Залишався завжди об'єктив монокль.

Біле на білому

Біле тло. Оголена натура. Біле повітря. Прозорі контури. Невловимі деталі. Повітря. Радісне відчуття. Нереально. Реально. Рік 1924. Рік пошуків... Данила Демуцького.

НЕ ТРОГАТЬ

*«Не трогать, свежевыкрашен», —
Душа не береглась,
И память — в пятнах икр и щек,
И рук, и губ, и глаз.*

*Я больше всех удач и бед
За то тебя любил,
Что пожелтый белый свет
С тобой — белей белил.*

*И мгла моя, мой друг, божусь,
Он станет как-нибудь
Белей, чем бред, чем абажур,
Чем белый бинт на лбу!*

Ми звикли нині до всього... Нас уже мало що може здивувати. Чи ми розуміємося дивуватися? Можливо, фотографії Демущького у світлій тональності не викличуть сьогодні такого захоплення (і не тільки захоплення, а часом і категоричного обурення). В 1924 році... біла тональність Демущького... Це було нове! Так ніхто не знімав! (Я принаймні не бачив. Може, я помиляюсь?) Це було сміливе вирішення. Порушення всіх канонів. Канонів фотографії. Повторювати завжди легше. Повторити можна і краще! Ми всі вчилися... Вчилися на тому, що вже існує. Кимось відкритим... Доходимо до якоїсь межі... і зупиняємося. Тільки деякі йдуть далі. <...>

Підійти до кінозали завтра, в 1973 році, і ви побачите... біле на білому... Це вже не пошук. Це фото-кінематографічний прийом.

...У Демущькому билося серце. Серце художника. Демущький шукав... у темному... темне. Демущький знайшов... у білому... біле. Він знайшов себе.

З «Автобіографії» Демущького:

«В той час моє ім'я стало широко відомим у фотографічних колах і серед працівників мистецтва, завдяки чому мене запросили на посаду завідувача фотоцехом Одеської кінофабрики з тим, щоб знімаючи рекламне фото, я поступово підготував себе до роботи кінооператором».

Одеса. ВУФКУ

Кінопавільйон. Знімають кінофільми. Багато кінопрожекторів. Кінодекорації. Кіносвітло. Кінокамера. Кіносценарист. Кінорежисер. Кінооператор. Кінохудожник. Кіноактор. Кінопрофесії... Демущький — завідувач фотоцехом. Демущький знімає фотографії акторів, які пробуються на кінороль. Роль одна. Претендентів багато... Бороди. Перуки... Вуса... Демущький знімає моноклем. Знімок у м'якій тональності. Працівники Одеської кінофабрики довго дивилися... не розуміли. Вирішили, що нерізка фотографія. Для кіно потрібне інше зображення. Різке. На кінокамері ручка... Яка крутиться. У кінокамері плівка... Яка рухається. В кінокамері об'єктив... Який крутиться. Перед камерою кіноактор... Який зображає. Перед камерою лінзи... Секретні. Кінооператори — іноземні. Які створюють атмосферу таємничості. Таємничості навколо кінопрофесії. Які затирають шкали з об'єктивів. Шкали, що позначають фокусну відстань об'єктивів... діаграм... фільтрів... сіток... Це був період «чорної магії». 1925 рік.

Хроніка

Газети принесли повідомлення, що фотографії Данила Демущького, зняті моноклем, отримали Золоту медаль на Виставці декоративного мистецтва в Парижі.

З «Автобіографії» Демущького:

«Завдання, що стояло переді мною, було нелегким: операторська «каста» в той час завзято чинила опір проникненню в своє середовище нових людей та усіяко перешкоджала цьому, боячись конкурентів. Дізнатися у старого оператора які-небудь відомості про техніку було неможливо, а до знімального апарата під різними приводами нікого близько не підпускали. Відповідної технічної літератури з цього питання ще не було. У мене була єдина можливість — спостерігати за їхньою роботою зі сторони».

Демущький перебував на знімальному майданчику... Знімав фото-рекламу до фільмів, спостерігав за роботою кінооператорів, знімав з точки зору кіноапарата, у світлі, встановленому кінооператором для кінокадра. Демущький фіксував на фотографію кінокадр, аналізував на отриманій фотографії роботу, накопичував досвід.

Демущький фотографував усе, що залишалося за кінокадром. Усе, що хотів. Усе, що вмів.

Кінооператори бачили фотографії Демущького. Кінооператори не могли не помітити фотографії Демущького.

Кіновчитель

Перший помітив Демущького кінооператор Олексій Калюжний. Він любив фотографію. Він по-справжньому оцінив фотороботи Демущького. Калюжний спостерігав за Демущьким. Та бачив, як Демущький поривається до кінокамери. Він дав йому на одну ніч кіноапарат. Демущький розібрав і зібрав кіноапарат... Кіносекретів більше не існувало.

Демущький крутив ручку кіноапарата. Рука описувала коло. Повне коло — 16 кадрів за секунду. Ще коло... Ще 16 кадрів... Кадрів без плівки... Уявних кадрів... незафіксованого на кіноплівку зображення... Демущький тренував руку, щоб стабільно рухалася плівка у кіноапараті. Це була перша вправа для кінооператора. Рука Демущького описувала коло... Коло руху ручки кіноапарата...

Коло до мети...

З «Автобіографії» Демущького:

«Калюжний був талановитим художником, зі значними теоретичними знаннями, завжди в пошуку чогось, оператор-новатор. Нічого не ховаючи, завжди любовно і терпляче передавав свої знання та досвід. Він був моїм учителем».

Кінопочаток

1926 рік. Демущький-кінооператор знімає фільм «Вася-реформатор». Це перший фільм Довженка-сценариста. Це перший фільм Демущького-кінооператора.

Режисер Юрій Стабовий запропонував Демущькому зняти фільм «Свіжий вітер». Він зняв. Режисер Юрій Стабовий запропонував зняти Демущькому другий фільм — «Два дні». Демущький зняв. Цими кінофільмами Демущький остаточно утвердився як кінооператор.

Журнал «Кіно» за 1927 рік:

«... молодий оператор виявився на висоті виключної художньої майстерності, смаку, темпераменту (не думайте, що той, хто крутить ручку кіноапарата, не повинен мати темпераменту художника...). Демущький непересічний майстер. В його руках об'єктив знімальної камери так само слухняний, як пензель в руці живописця»...

«Арсенал»

Я згадую фільм. Чергуються епізоди. «Ой було у матері три сини»... «Газова атака»... Страждання на обличчі німецького солдата — Бучми. Сміх... Істеричний сміх... Шок... Одним планом. Середнім планом. Планом, що ввійшов у історію кіно. «Шевченко, який оживає»... «Кінь, що говорить»... «Оборона Арсенала»... «Розстріл робітників». Образне вирішення сцени. Падають у кадрі не люди, а їхні великі тіні. Тіні на стіні заводу. Величезні тіні. Тіні робітників... Виростає Тиміш. Чорною масою йдуть гайдамаки... Прицілюються. Розриває сорочку Тиміш. Відкриває тіло. Стріляють гайдамаки. Кулі відскакують — не беруть. Стоїть Тиміш.

Цей фільм зроблено Довженком—Демущьким.

...Довженко: «В своїх формальних пошуках я часто працював, як працює солдат у бою, — не думав про те, за правилами рубає він ворога чи не за правилами».

...Демущький: «Це своє велике хвилювання Довженко зумів передати мені, своєму оператору, який працював з ним. І всьому творчому колективу».

...Ейзенштейн: «...Довженко хапає глядача і в нестримному бігу мчить його з «усіх двадцяти чотирьох ніг», як мчать на екрані чудесні коні Довженка, мчить «Арсенал» у шеренгу найкращих досягнень радянського кіно».

...Анрі Барбюс: «І картина в цілому, і її окремі кадри яскраві, виразні, захопливі, а іноді геніальні».

1929 рік. Довженка та Демущького запрошують до Києва. На рідній землі вони знімають «Землю».

Демущький пробує монокль. На екрані виходить цікаве зображення. Соковите. В місцях кадру, де є відблиски, формується ореол. Вирішено. Картина знімається моноклем (поетична частина). Тепер

епізоди із «Землі» стали класичними.

«Закохані пари».

У цьому епізоді було застосовано режимну зйомку. Це була одна з перших у кінематографії режимних зйомок.

Зйомка об'єктивом монокль.

«Дід Семен помирає під яблуною».

У кінематографії думка про справжню єдність людини з природою ніколи ще не була виражена так виразно.

Знято об'єктивом монокль.

«Танець Василя вночі».

Знято у контровому світлі. Ранковий режим. Василь танцює. За ним здійснюється курява. Куряву видно на контровому світлі. Курява в ореолі монокля. Курява «Землі» в золотому фонді кіно.

«Оголена Наталка».

Зображальне вирішення неповторне. Краса оголеного тіла.

Знято об'єктивом монокль.

«Кавуни під дощем».

Священна мить природи. На плоди падає сріблястий дощ. Об'єктив монокль. Сріблить струмені дощу.

«Соняшники».

Коли дивлюся «Землю», я завжди бачу соняшники кольоровими. Як це зробив Демуцький? Не знаю. Кіносекрет... Я бачу в сучасних фільмах соняшники. Зняті на кольорову плівку. Вони здаються пофарбованими.

«Яблука».

Завжди захоплююся яблуками в «Землі». Демуцький та Довженко показали біблійний смисл та красу плоду. Дощі омивають яблука Довженка і Демуцького. Під дощем сплять кавуни. Дощ закінчиться, буде сонце, будуть вічно жити дід Семен, Василь, Наталка, «прописані» Довженком та Демуцьким у «кінематографічному» селі Яреськи на Полтавщині.

...Михайло Ромм:

«“Земля” геніальна. Я знаю багатьох режисерів, операторів, кінодраматургів, яких саме ця картина змусила піти в кінематографію. До того, як “Земля” з'явилася на екрані... кінематографісти не мислили собі, що кінематографія може говорити такою мовою. До таких режисерів належав, зокрема, і я. “Земля” відкрила переді мною поетичний світ кінематографії».

...Брюссель. 1958 р.

Після міжнародного опитування кінокритиків фільм «Земля» названо серед 12 найкращих усіх часів та народів.

Після «Землі» Довженко та Демуцький розійшлися... Довженко поїхав до Москви... Демуцький — в Узбекистан... Так трапилося, що Довженко і Демуцький більше не зустрілися... не зустрілися на знімальному майданчику. Дружба та взаємна довіра залишилися.

В Узбекистані він зняв фільми «Насреддін у Бухарі» й «Тахір і Зухра». І, не розстаючись із фотоапаратом, закарбував у фотографіях людей, культуру та побут узбецького народу... Він працював з повною віддачею. Порушуючи фотоканони. Кіноканони. Кінохудожні закони.

У фільмі «Насреддін у Бухарі» він зробив одну частину в тоні сепії (сцени з еміром та його свитою). У чорно-білому фільмі фактура золота, східного одягу здавалася неймовірно природною...

Задум Демуцького був утілений тільки в одній копії фільму... Йшла війна. Необхідно було змінювати технологію друку копій, і задум Демуцького не дійшов до глядачів, до нас...

Війна завершилась. Демуцький повертається до Києва.

Лист Олександра Довженка

(у час роботи над фільмом про Мічуріна на студії «Мосфільм»)

«Дорогий Даниле.

Важко і тяжко створюється «Життя в цвіту». Дуже прошу тебе, Даниле, допоможи мені. Зніми для мене пейзажі, як вмієш тільки ти. Зніми розлив Дніпра, щоб була ширина, щоб було весело, щоб все неслося вперед: і вода, і дерева, і хати, і хмари. Зніми великий розлив з почуттям, з радістю хлопчика. Йому все одно, що плаче мати, батько не знає, що робити, куди дівати худобу, яка стоїть уже по череву у воді. Він радий, що треба лізти на дах. А з даху видно все далеко, далеко. Плавні пливуть, хмари пливуть, поплив увесь світ, ко-

ли велика вода!

І який я щасливий, що блукав у незабутні роки на берегах казкових пагорбів. Що пив дніпровську і деснянську сиву м'яку воду та слухав рибальські розмови на човнах та сказання старих про минуле, що рахував... зірки в перекинутому небі.

Сідай, Даниле, в човен, бери апарат в руки та швидше приїжджай в затоплене село. Уяви, що ти лицар і йдеш його рятувати, що не Данило ти, а Васко да Гама чи Магелан, і тобі весело від усвідомлення своєї сили та вміння майстра. Я знайду музику для твоїх кадрів, знайду пісні...

Ще одна думка: колір в кіно стоїть між живописом та музикою одночасно, якщо хочеш, він ближчий до музики, ніж до живопису. Основна його риса — рух. Колір у стані нескінченного руху. Там, де кадр, особливо горизонт, статичний, там пропадає кіно. З'являється подоба поганого живопису. Тому слідкуй, щоб у кадрі щось рухалося чи сам кадр рухався (панорама, поїзд)».

Демуцький знімав. Демуцький шукав...

«Подвиг розвідника». «Тарас Шевченко» — перший в Україні кольоровий фільм. «У мирні дні» — приз за найкращу операторську роботу на VI Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах. «Калиновий гай»...

...В останні роки, — розповідає Валентина Михайлівна, дружина Демуцького, — Данило Порфірович хворів. Напередодні смерті, на його прохання, весь вечір ставили платівки з його улюбленою музикою — Другий концерт Рахманінова, Вагнер, Лисенко, Скрябін, Римський-Корсаков. Наступного дня, 7 березня 1954 року, о 8 годині 30 хвилин його не стало. В ту ж годину по радіо повідомили про присвоєння кінооператору Данилові Порфіровичу Демуцькому звання заслуженого діяча мистецтв УРСР.

Поховали Демуцького в Києві на Байковому кладовищі в одній могилі з батьком. Над могилою — два мармурових барельєфи. Батько та син схожі. Падає сонячне світло. Гілки дерев гойдаються, створюючи чергування то світла, то тіні. Барельєф зливається в одне обличчя. Біле. Біле обличчя Демуцьких. Порфірій Демуцький зібрав та подарував нам фольклорну мудрість української землі.

Данило Демуцький показав нам красу землі нашої.

Автограф

Я тримаю в руках футляр монокля. Цим об'єктивом Демуцький знімав «Землю», «Тахіра та Зухру». Шкіряний коричневий футляр. На футлярі — № 4368. Відкриваю футляр. Бронзова виточена оправа. Невеликий об'єктив. Хочу знайти номер. Не знаходжу. Цей об'єктив зробив сам Данило Демуцький. Він — єдиний...

Валентина Михайлівна показує мені фотографії Демуцького, зняті 40 років тому. На жаль, час та війна залишили нам ранній період творчості Демуцького лише в репродукціях. Кожна фотографія унікальна: віраж, тон, фактура фотопаперу, оформлення на паспарту — все єдине і неповторне. Рукою автора в куті кожної фотографії поставлено підпис та рік зйомки. Я беру оригінал фотографії. Я відчуваю тепло рук Данила Демуцького. <...>

Коли я йшов, Валентина Михайлівна щось згадала, попросила мене почекати. Повернулася вона зі стрічками фотовідбитків. «Коли Данило друкував фотографії, — сказала вона, — в нього багато залишалося ось таких стрічок (пробних знімків). Я їх зберегла...»

Я взяв до рук довгі стрічки фотовідбитків (проб). За рукою та частиною обличчя упізнав знамениту узбецьку артистку Тамару Ханум. На стрічці фотографії вона усміхалась. Я підношу стрічку фотовідбитка до світла. Світло падає з плафона. Зробленого руками Демуцького. На плафоні візерунок самаркандського сюзане, що висить поруч на стіні. Вражаюче сюзане! Шість кіл... Шість кіл виткано... Червоним. Чорним. Білим. В одному з кіл є незавершений візерунок. За східним звичаєм його навмисне залишали майстрині — для продовження традиції. Незавершений візерунок — верхнє справа коло. В ньому залишилася маленька біла плямка...

Данило Демуцький знав цей східний звичай.

Друкується за: Антипенко А. Мой Демуцький // Искусство кино. — 1972. — №9. — С. 93–99.

З російської переклала **Марія Тет ерюк**.